

EXAMENSARBETE

Hösten 2006

Lärarytbildningen

Krishantering i skolan

Ledningspersonal och lärares förhållningssätt till krisplaner

Författare

Pernilla Blom
Malin Zenthio

Handledare

Ingrid Lindahl

Krishantering i skolan

Ledningspersonal och lärares förhållningssätt till krisplaner

Abstract

Detta arbete handlar om lärares och övrig skolpersonals kunskaper om barn i sorg samt kunskaper och kännedom om skolans krisplan. Vi vill vara förberedda när vi en dag står där med barn som drabbats av sorg eller kris av något slag. Vårt syfte med detta arbete är att studera hur lärare och ledningspersonal förhåller sig till krisplaner och krishantering i skolan. Genom att ta del av forskning, övrig litteratur och intervjuer med verksamma inom skolan har vi kommit fram till för oss överraskande resultat. Genom kvalitativa intervjuer, både med lärare och med ledningspersonal, har vi kommit fram till att väldigt få i dagens skola har den beredskap som verkligen krävs.

Ämnesord: Krisplan, krishantering, barn, sorg, kris, ledningspersonal, lärare

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	5
1.1 Bakgrund.....	5
1.2 Syfte.....	6
2. Teori.....	7
2.1 Definition av katastrof, kris och sorg.....	7
2.2 Betydelsen av kris- och handlingsplaner på skolor.....	8
2.2.1 Innehåll i krisplan/beredskapsplan.....	10
2.2.2 Kommunens ansvar vid krishantering.....	10
2.3 Teorier om barn i sorg och kris.....	11
2.3.1 Faser och krisreaktioner.....	12
2.3.1.1 Den traumatiska krisens fyra olika faser.....	13
2.3.2 Barns förståelse av döden.....	14
2.3.3 Barns sorg och lek.....	16
2.3.4 Leken och flyktingbarnen.....	17
2.4 Teorin om stöd och vägledning av barn i sorg och kris.....	18
2.4.1 Barns bearbetning av död och sorg.....	19
2.4.2 Ritualer.....	21
2.4.3 Förmedling av attityder.....	21
3. Problemprecisering.....	23
4. Metod.....	24
4.1 Urval.....	24
4.2 Datainsamling.....	24

4.2.1 Kvalitativ forskning.....	24
4.2.2 Etiska överväganden.....	25
4.3 Dataanalys.....	25
4.3.1 Kritiska reflektioner.....	26
5. Resultat.....	27
5.1 Ledningspersonalens uppfattningar om arbetet kring krisplaner.....	27
5.1.1 Krisplanen.....	27
5.1.2 Krisgruppen.....	28
5.1.3 När en kris inträffar.....	29
5.1.4 Förberedelse.....	30
5.2 Lärares uppfattningar om arbetet kring krisplaner.....	31
5.2.1 Krisplaner.....	31
5.2.2 Krisgruppen.....	32
5.2.3 Utbildning kring barn i sorg.....	33
5.2.4 Förberedelse.....	33
5.2.5 Övriga råd och synpunkter.....	34
5.3 Sammanfattning av resultat.....	35
6. Diskussion.....	37
7. Referenser.....	41

Bilaga 1

1. Inledning

Det här arbetet handlar om hur ledningspersonal och lärare förhåller sig till användandet av krisplaner och krishantering i dagens skola. Som nyblivna pedagoger har vi inte mycket erfarenhet och kunskaper om krisplaner, krishantering och om ämnet barn i sorg. Vi har valt att göra en undersökning om ämnet, dels för att vi själva anser att vi inte har de kunskaper och förkunskaper som krävs för att kunna möta barn i sorg och hur man som pedagog kan hantera en kris. Vi vill även undersöka hur det kan se ut på olika skolor i Sverige. Vi anser att som lärare och övrig skolpersonal bör man ha kunskaper om barn i sorg samt kunskaper och kännedom om skolans krisplan. Detta förutsätter att alla skolor har en krisplan.

Vi vill veta hur lärare och ledningspersonal, om än ett litet urval, förhåller sig till krishantering i skolan. Vi tog tillfället i akt att undersöka detta på två olika skolor i Sverige. Vi vill vara förberedda den dag våra barn drabbas av sorg eller kris av något slag, för det är inte frågan *om* det inträffar, utan *när*.

1.1 Bakgrund

Hösten 1998 dog 63 ungdomar och flera hundra skadades av en brand på ett diskotek i Göteborg. Några månader senare lämnade två minibussar en skola i Norrköping för att åka till ett äventyrshus i Karlskoga. I det hala väglaget fick en av minibussarna sladd och krockade med en lastbil. Sju elever och två fritidsledare omkom (Skolverket, 2000).

Annandag jul 2004 inträffade en kraftig jordbävning i Indiska oceanen utanför Indonesiens kust. Jordbävningen orsakade en tsunami (flodvåg) som drog in över, samt förstörde stora delar av Sydostasien. Cirka 17 000 svenskar befann sig i regionen, varav många skolbarn och skolungdomar som var på jullov med sina familjer. 543 svenskar omkom eller saknas efter flodvågskatastrofen. Av Rikspolisstyrelsens lista över saknade och avlidna personer, från den 17 mars 2005, framgår att cirka 40 barn som inte börjat skolan saknas eller omkom i flodvågskatastrofen. Cirka 90 skolbarn saknas eller omkom (Skolverket, 2006). Detta är exempel på tre större händelser som drabbat Sverige på senare år. För oss är dessa händelser bevis på vårt tidigare uttalande: det är inte en fråga *om* något inträffar, utan *när* det inträffar.

I en krissituation är det nödvändigt att snabbt skapa ordning. Skolverket (2000) betonar att det är viktigt att alla skolor har en krisplan, där det står hur personalen ska agera vid olika situationer och händelser. Det bör också finnas en krisledningsgrupp som organiserar arbetet. Krishantering handlar inte bara om att förebygga, utan också om att försöka lindra sorgen och chocken den dag det ofattbara verkligen inträffar. Skolverket tar också upp att skolans personal behöver hjälp och stöd i en krissituation. Det kan vara tungt och svårt att vara den som ska hjälpa. Lärarna måste få utbildning i hur man samtalar i svåra situationer, handledning av psykolog kan även vara aktuellt. Om en större olycka har inträffat kan det bli aktuellt med en så kallad debriefing. Debriefing är ett avlastande gruppsamtal som leds av personer som har utbildning i metoden. Under samtalet går man i detalj igenom fakta, tankar, intryck och reaktioner.

För att lärarna ska kunna ägna mer tid åt sina elever kan de behöva avlastning från sina vanliga arbetsuppgifter. Kanske kan en kollega ta över undervisningen ett tag. I vissa fall behöver skolan även anställa en extra kurator eller psykolog (Skolverket, 2000).

Enligt skolverket kan krisledningsgruppen bestå av rektor, några lärare, skolpsykolog och skolkurator med rektorn som huvudansvarig. Det är extra viktigt att det finns en tydlig och synlig ledare i en krissituation.

Krisledningsgruppens första uppgift är att klargöra vad som verkligen hänt. Vilka är drabbade och på vilket sätt? Därefter fattar gruppen beslut om vad som ska göras. Snabb och korrekt information motverkar ryktesspridning. Kontrollera alla uppgifter noga (Skolverket, 2000, sid. 8).

1.2 Syfte

Vårt syfte med detta arbete är att belysa hur lärare och ledningspersonal förhåller sig till krisplaner och krishantering i skolan. Vi vill öka vår kunskap och beredskap inom området. Genom att ta del av forskning, olika teorier samt olika erfarenheter från verksamma inom skolan vill vi stärka vår yrkesroll.

2. Teori

Vi inleder vår teoridel med att förklara tre huvudbegrepp som är betydelsefulla i vårt arbete. Dessa begrepp är: katastrof, kris samt sorg.

2.1 Definition av katastrof, kris och sorg

Marianne Andersson och Kristina Ingemarsson (1994) redogör för begreppen katastrof och kris i sitt arbete. De skriver att en katastrof innebär att samhällets resurser inte är tillräckliga för att skydda och rädda liv, egendom och miljö och där extraordinära insatser och samordnade åtgärder är nödvändiga. En krissituation å andra sidan är en yttre händelse av en sådan art att vi upplever att våra liv, vår trygghet, vår sociala identitet och våra livsmål är allvarligt hotade. Krisen innebär en situation där våra tidigare erfarenheter och reaktionssätt inte är tillräckliga för att vi ska klara av den specifika situationen. För den enskilda människan kan den plötsliga traumatiska händelsen innebära katastrof. Livet blir för alltid förändrat och den som genomlevt den delar i fortsättningen in livet i ”tiden före” och ”tiden efter” livstraumat. Vidare skriver författarna att som utomstående kan vi aldrig avgöra vad som för en annan människa innebär katastrof. En katastrofsituation för en skola innebär att skolan inte längre kan bedriva sin verksamhet. En krissituation för en skola innebär att en händelse av sådan art inträffar att skolans normala verksamhet och resurser inte är tillräckliga för att möta och klara av den aktuella situationen (Andersson & Ingemarsson 1994).

Enligt svenska institutet för sorgbearbetning¹ är sorg en normal och naturlig känslomässig reaktion på en förlust av något slag. Sorg är alla de ofta motstridiga tankar och känslor som våra förluster väcker inom oss. Hur man upplever förlusterna är individuellt, men dödsfall och skilsmässor är oftast smärtsamma. Även separationer, övergrepp, relationsproblematik, egen eller annans sjukdom, att förlora ett husdjur eller att livet inte blev som man hade tänkt sig kan orsaka sorgreaktioner. Utbrändhet/utmattningsdepression kan även böttna i sorg. Oförlöst sorg ligger ofta bakom de beteenden som orsakar dessa symptom. De vanligaste reaktionerna vid sorg är: en känsla av bedövning, energiförlust, humörsvängningar, koncentrationssvårigheter, oregelbunden sömn samt förändrade matvanor. Hos varje enskild

---

¹ www.sorg.se/fakta_om_sorg/vad_ar_sorg.asp 2007-01-28

person varierar dessa reaktioner över tiden. ”Det är inte tiden i sig som avgör om sorgen läker, utan det är vad man gör under tiden som avgör om läkning uppnås eller inte.”²

Gudrun Edvardsson (1985) tar i sin bok *Barn i sorg, barn i kris* upp Freuds arbete *Mourning and melancholia*. Där definierar Freud sorg som: ”en reaktion på förlusten av en älskad person eller förlusten av en abstraktion som tagit platsen som en sådan, som t ex fosterlandet, friheten, ett ideal (Edvardsson, 1985, sid. 16).” I samma bok kan man läsa att i Freuds arbete *Das Ich und das Es* har han utvecklat begreppet sorg till att: ”varje väsentlig frustration och varje övergivande av något följs av sorg (Edvardsson, 1985, sid. 16).” Sorgprocessen är en universell och betydelsefull reaktion i en anpassning och tillväxt som alltid inkluderar förlusten av något gammalt då en ny struktur byggs upp (Edvardsson, 1985).

2.2 Betydelsen av kris- och handlingsplaner på skolor

Andersson och Ingemarsson (1994) diskuterar i sin bok kring varför det är så oerhört viktigt med en krisorganisation i skolan.

Alla skolor drabbas någon gång av den plötsliga och smärtsamma händelsen när någon dör eller allvarligt skadas. Alla skolor kan möta händelser, som för de berörda och för verksamheten leder till en krissituation (Andersson, Ingemarsson, 1994, sid. 13).

De påpekar att när dessa svåra händelser inträffar ställs lärare inför sådana situationer som kräver handlingsförmåga i mycket praktiska och konkreta göromål, samtidigt som krav ställs på oss att med inlevelse och kunskap på bästa sätt möta de drabbade. Skolan har ett ansvar att på bästa sätt hantera och bearbeta olika kriser i skolan, därför måste skolan förbereda sig inför mötet med svåra situationer genom att skaffa sig en krisorganisation och en krishanteringsplan. Andersson och Ingemarsson (1994) betonar att en krisplan inte skall vara en papperskonstruktion som göms i pärmar och som sedan glöms bort, utan skall framför allt vara en mental beredskap hos de personer som ingår i den.

Syftet med att ha en krisplan på skolan är att den psykiska arbetsmiljön ska bli bättre för både elever och lärare. Grundidén med att utforma en krisplan på skolan innebär bland annat att du

---

² www.sorg.se/fakta_om_sorg/vad_ar_sorg.asp 2007-01-28

som lärare inte ska vara ensam om att ge stöd när ett barn i din klass förlorar en närstående eller är med om andra svåra saker. I den konkreta kontakten kan det vara en lättnad att bara behöva förhålla sig till endast en eller två av barnets lärare. Det bästa är om den lärare som har mest kontakt med det drabbade barnet tar på sig uppgiften. Det näst bästa är att man lämnar över uppgiften till någon som kan klara av den och är villig att ta på sig den (Bøge, Dige, 2006).

En krisplan bör vara kortfattad och lättläst samt förnyas regelbundet. All personal ska känna till innehållet. Sedan den 1 juli 2000 gäller Arbetarskyddsstyrelsens föreskrifter om första hjälpen och krisstöd. De omfattar även personal och elever inom till exempel grund- och gymnasieskolan. Varje arbetsplats ska ha en beredskap för första hjälpen och krisstöd. Personalen och eleverna ska känna till hur krisstödet är organiserat och få regelbunden information om de rutiner som gäller. Chefer och arbetsledare ska ha tillräckliga kunskaper för att planera och ordna detta på ett lämpligt sätt (Skolverket, 2000). Skolverket poängterar även att utbildning är viktigt samt att kunskap ger trygghet. Därför är det bra att utbilda både personal och elever i krishantering. Skolan kan till exempel ordna en studiedag för lärarna och en temadag för eleverna, där man talar om vad som händer i en krissituation och hur man kan reagera. Skolan kan också ordna simuleringsövningar, där personalen får träna sig på att hantera en krissituation.

Institutionen för hälso- och säkerhetsvetenskap på universitetet i Tennessee i USA utförde 2001 en undersökning om hur skolornas beredskap inför krishantering såg ut. Undersökningen gjordes i form av enkäter som skickades ut till olika skolor i landet. Följande frågor skulle besvaras: Hur många använde sig av krishanteringsplaner, vilka olika slags kriser ingick i planerna, vilken personal krisgrupperna bestod av samt hur ofta krisgrupperna träffades för att träna inför en krissituation. Deltagarna i enkäten fick även svara på vilka krissituationer som uppstått på senare tid.

Resultatet blev att de krisgrupper samt skolor som var mest förberedda och som träffades regelbundet drabbades av färre stora kriser. Slutsatsen blev att en god beredskap innebar en bättre krishantering men även att den till och med kunde förhindra större kriser på skolorna i form av elevers död, slagsmål och vapenhot från elever eller utomstående (Safety Science, nr. 39, 2001).

Robert B. Irvine, president över det amerikanska institutet för krishantering, har gjort en analys som säger att många skolproblem växer och blir till stora kriser eftersom ledningspersonalen på skolor misslyckas med att agera tillräckligt snabbt. Hans slutsats är baserad på en analys av mer än 50,000 nyhetsrapporter angående skolrelaterade krissituationer. Enligt Irvine är ledningspersonalen ofta medveten om problemen men för ett eller annat skäl så reagerar de inte förrän krisen är ett faktum (Thrust for Educational Leadership, nr. 3, 1997).

2.2.1 Innehåll i krisplan/beredskapsplan

Psykologen och specialisten i klinisk psykologi Atle Dyregrov ger i sin bok *Katastrofpsykologi* (2002) en beredskapsplan inför krishändelser och katastrofer. Enligt författaren måste följande överväganden göras och ingå i beredskapsplanen vid kris:

- Vem har ansvar för åtgärder, information till elever och att förmedla dödsbud till anhöriga?
- Hur ska informationen förmedlas? Ska den ske när alla elever är samlade eller i den enskilda klassen? Behöver man få hjälp av externa personer?
- Hur ska föräldrarna informeras? Genom anordnande av föräldramöte eller genom skriftlig information?
- Vilka åtgärder ska vidtas? Hantering i klassrummet, klassrumssamtal, markeringar i klassrummet, arrangerande av minnesstund, deltagande vid begravning, andra ritualer, kontakt med hemmet samt psykosocial och/eller pedagogisk uppföljning för speciellt drabbade elever (Dyregrov, 2002).

2.2.2 Kommunens ansvar vid krishantering

Kommunerna har en nyckelroll i samhällets krishantering. En kris berör alltid en eller flera kommuner. Staten och Svenska Kommunförbundet träffade 2004 ett avtal om kommunernas

uppgifter och ersättning i det nya krishanteringssystemet. Överenskommelsen innebär bland annat att kommunerna ska genomföra risk- och sårbarhetsanalyser för all verksamhet, kommunerna ska verka för en samordning av statens, landstingets, företagens och organisationernas förberedelser för hanteringen av en extraordinär händelse, samt kommuner och landsting ska regelbundet utbilda och öva politiker och tjänstemän så att de kan lösa sina uppgifter.³

Projektet *Beredskap och krishantering i svenska kommuner* som är skapat av Krisberedskapsmyndigheten, har åskådliggjort hur kommunala aktörer uppfattar och hanterar sin roll gällande risk- och krishantering. Den första januari 2003 trädde en ny lag (SFS 2002:833) i kraft om extraordinära händelser i fredstid hos kommuner och landsting. Denna lag är en av delarna i det nya krishanteringssystemet och detta system ska försöka minska samhällets sårbarhet samt öka förmågan att hantera kriser om de fortfarande inträffar. Lagen ställer krav på beslutsfattare i kommuner och landsting att planera för och inrätta krisledningsnämnder för hanteringen av extraordinära händelser. Krisberedskapsmyndigheten har erfarit att i de kommuner där det inträffat någon krishändelse är det lättare att få gehör för kris- och beredskapsfrågor.⁴

2.3 Teorier om barn i sorg och kris

”Det som skiljer barn och vuxna i sorgen är inte sorgens styrka, utan förmågan att leva med sorgen (Björklund & Eriksson, 2000, sid. 27).”

Enligt Elisabeth Kübler-Ross (2004) har människan fem naturliga känslor. De är fruktan, sorg, vrede, hat och kärlek. Detta betyder att sorg är en naturlig känsla som vi inte kan undvika, bara bearbeta. Sorg är en naturlig känsla som hjälper oss att hantera alla förlusterna i livet. Enligt författarna ska man inte skydda sina barn från lidande och sorg eftersom det ändå inte går. Det enda man åstadkommer då är att man skyddar sig själv, samtidigt som man gör så att barnen går miste om ett tillfälle att växa och på så sätt förbereda sig för livet.

---

³ www.regeringen.se/sb/d/6468/a/59935 2007-01-28

⁴ www.krisberedskapsmyndigheten.se/templates/EntryPage____7139.aspx 2007-01-28

2.3.1 Faser och krisreaktioner

”Jag har inga känslor, det har min mamma sagt. Jag grät nämligen inte när min älskade farmor dog (Andersson & Ingemarsson, 1994, sid. 62).”

Barns sorgreaktioner är beroende av personlighetstyp, ålder, mognad, den aktuella situationen och stödpersonerna runt omkring den drabbade. Barn precis som vuxna kan sörja på många olika sätt. Det är vanligt att de minsta barnen snabbt växlar sinnesstämning. De kan svänga hastigt mellan nedstämdhet och skratt, lek och gråt (Ekvik, 1993). Per Bøge och Jes Dige (2006) skriver att barn är synnerligen solidariska med sina föräldrar och vill inte åsamka dem ännu mer sorg i en svår situation. Därför håller de tillbaka sina svaga sidor och därmed tror många vuxna att de inte behöver någon hjälp, men så är det inte, tvärtom. ”Att ta på sig ansvaret för andras liv är mycket svårt. Det kan och ska inte barn och ungdomar göra (Gyllenswärd, 1999, sid. 49).”

Nedstämdhet, längtan, starka minnen och saknad är de mest framträdande dragen hos barn som sörjer. De flesta upplever en särskild form av trötthet, koncentrationssvårigheter och minnesstörningar. Många barn får ångest och en stor rädsla för att förlora fler de tycker om. Barn kan plågas av sömnstörningar under lång tid framåt. Vissa barn kan även bli väldigt beroende av kroppskontakt när de upplever sorg, de får separationsångest. Barn kan känna krav på att de ska vara extra snälla och inte till besvär för andra sörjande i familjen, vilket kan leda till att barnet hämmas i sin egen sorg. Många barn kan bli aggressiva. Det uppkommer en ilska för att ha blivit övergiven av den döde och över att ha blivit drabbad. En del barn kräver stor uppmärksamhet, medan andra blir tysta och inåtvända. Barn kan även få skuldkänslor, då de kopplar sina egna handlingar till det som händer runt omkring dem, barnen får funderingar och tankar ifall de själva har skulden till att dödsfallet inträffat. Händer detta som ett straff för något man gjort tidigare i livet? Barnen måste få veta att det naturligtvis inte är deras fel. Sorgen kan även ta sig fysiska uttryck – diarré, magsmärtor och huvudvärk (Ekvik, 1993). Även Andersson och Ingemarsson skriver om olika besvär barn i sorg kan få:

Vanliga reaktioner hos barn i sorg är: ångest, sömnrubbingar, agerande som kräver uppmärksamhet, skolsvårigheter, somatiska reaktioner som magvärk, sängväta, intensiv tumsugning eller nagelbitning, motorisk oro, ledsenhet, vrede, minnen av sådant som hänt som

ständigt dyker upp, fantasier kring den döde samt skuldkänslor (Andersson, Ingemarsson, 1994, sid. 59).

2.3.1.1 Den traumatiska krisens fyra olika faser

Om man ska kunna bemöta barn i kris och sorg är det viktigt att ha kunskap om de olika krisernas uttryck och förlopp. Varje fas har sitt karaktäristiska innehåll och terapeutiska problem. Självklart är de inte åtskiljda från varandra, utan någon av dem kan ibland saknas helt eller vara invävd i en annan fas. En kris innehåller egentligen en serie kriser. Denna modell kan ses som hjälpmedel för att förstå krisens förlopp. Vi har valt att hänvisa till två olika källor. Detta på grund av att Jan Cullberg (1992) är den grundläggande källan till dessa faser där han behandlar människan oberoende ålder, medan Andersson och Ingemarsson (1994) har valt att fokusera sin text på hur barnet betraktas utifrån dessa faser. Den traumatiska krisen har fyra naturliga faser:

- 1 Den första är *chockfasen*. Denna fas kan vara i allt från ett kort ögonblick till flera dygn. Det är då barnet inte har möjlighet att ta in, förstå och införliva det som hänt. Den drabbade kan ge sken av ett välordnat yttre men samtidigt är allt kaos under ytan. Ofta är det svårt för andra människor att kommunicera med den drabbade, och detta möte kräver stor respekt för den som befinner sig i chock. Personen ifråga kan efteråt ha svårt att minnas vad som sagts eller skett (Andersson & Ingemarsson, 1994).
- 2 Chockfasen övergår sedan till en *reaktionsfas*. Dessa tillsammans benämns den akuta krisen och pågår 4-6 veckor. Känslor som sorg, förtvivlan och vrede väcks under denna fas. Under den akuta krisen kan ångestnivån bli väldigt hög och man kan drabbas av dålig sömn, dålig mathållning, känsla av trötthet, depression och irritation samt olika stressymtom. Nu blundar den drabbade inte längre för vad som hänt eller kommer att hända. Ofta försöker den drabbade finna någon mening i det som inträffat. När inre och yttre påfrestningar blir för svåra för en människa att hennes erfarenheter och förmåga att hantera situationen inte räcker till, tar det som kallas försvarsmekanismer vid och detta inträffar under reaktionsfasen. Försvarsmekanismen är ett omedvetet psykiskt reaktionssätt och tjänar att lindra upplevelsen av att mitt jag är i stor fara. De olika försvarsmekanismerna benämns *regression*, *förnekande*,

rationalisering, isolering samt undertryckande.

- 3 Sedan kommer *bearbetningsfasen*, där det akuta skedet ersätts med en fas där människan åter tänker på sin framtid och inte längre är låst i den krisframkallande händelsen. Denna fas pågår under omkring ett halvt till ett år efter traumat. De psykiska försvarsmekanismerna börjar släppa.
- 4 Slutligen kommer *nyorienteringsfasen*, det vill säga fullständig återhämtning. Det som försatte människan i kris har bearbetats och finns inom henne som ett ärr och en smärtsam erfarenhet, men den hindrar henne inte längre från att nyorientera sig och se möjligheter i det fortsatta livet (Cullberg, 1992).

2.3.2 Barns förståelse av döden

Ingenstans i hela lägenheten sitter Morfar och tippar
Sängen är tom och stolen är tom
Och toaletten är tom och skafferiet är tomt
Och hallen är tom och kylskåpet är tomt för nu har
Morfar blivit bortrövad och är i ett annat land
Och jobbar i ett träsk och har inte med sig glasögonen
Och mamma vill inget säga och pappa vet ingenting (Andersson, 1995, sid. 1).

Författarna Bøge och Dige tar i sin bok *Möta barn i sorg: handlingsplan för skola och förskola* (2006) upp att om man ska tala om döden med barnen är det viktigt att man är tydlig med begrepp och innebörd. Det är få svenska ord som har så många synonymer som att dö eller död, till exempel kila vidare, sova, vila, åka på semester och så vidare som ersätter det som egentligen hänt. De anser att dessa olika försök, att genom ord mildra smärta, förvirring och andra svårhanterliga känslor i samband med döden kan ge motsatta effekter. Barn under skolåldern kan ta omskrivningarna bokstavligt och det förvärrar också barnets situation när någon dör. Även Andersson och Ingemarsson (1994) menar att förvirring och skrämmande fantasier undviks bäst på detta sätt. Öppenhet kring det som skett, oberoende av hur sorgfyllt och traumatiskt det kan te sig, är det bästa stöd som barnet kan få (Bøge, Dige, 2006).

Barn, oavsett ålder, har kunskap om döden utifrån sina förutsättningar. Om vi inte delar livets

viktiga händelser med barn och svarar på deras frågor, riskerar vi att beröva dem ett stycke verklighet. De blir då helt hänvisade till sig själva och sin fantasi, som ibland kan skapa skrämmande föreställningar. Vi ska inte lämna barnet utanför när det gäller dödens mysterium (Björklund, Eriksson, 2000).

Vid 2-års ålder

När barnen är i 2-års ålder börjar de uppfatta att döden existerar och att människor och djur dör. För barn i denna ålder är döden mer en sorts bortavaro, det vill säga den döde kan komma tillbaka igen, frågan är bara när.

Före 5-års ålder

Barn som inte fyllt fem år kan inte förstå vad döden innebär och inte den fulla innebörden av orden aldrig och alltid (Gyllenswärd, 1997). Barns tankevärld är ofta mycket konkret; Fryser lillebror i kistan? Får pappa jord i ögonen (Ekvik, 1993)? Barnen smittas av de vuxnas känslor och reaktioner utan att ha de intellektuella förutsättningarna för att kunna tolka och bearbeta dem. Reaktionerna på förlusten kommer därför ibland först när barnen blivit äldre, ofta i samband med att barnen gör en ny svår förlust. Yngre barn tror att de genom sina tankar kan styra världen, de har i denna ålder svårt att skilja mellan fantasi och verklighet. I tankarna kan det vara inslag av straff och skuld för det som inträffat.

När barnet blir fem år

Efter 5-års ålder har barnen en viss aning om vad döden är, men det kan dröja fram till runt 9-års ålder innan de förstår döden som ett biologiskt faktum. Att den döde ska komma tillbaka är en stående förhoppning och en innerlig önskan. Det är också i de här åldrarna som föreställningen om liemannen föds, det vill säga döden som en person som kommer för att döda.

Vid 9-års ålder

Vid denna ålder brukar barn kunna ge mer rationella och logiska förklaringar till det som hänt. Begrepp som *för evigt* och *för alltid* blir möjliga att förstå. De förstår att döden är oåterkallelig och att vi alla ska dö en dag. Detta är en svår ålder att möta döden i. Barnen ser och förstår men har inte de intellektuella redskapen för att kunna bemästra den starka upplevelsen. De orkar inte med sin sorg mer än under korta stunder, precis som de yngre barnen och detta kan leda till ett massivt förnekande eller genom att reagera med en motsatt

känsla och attityd än den de egentligen känner.

Tonårsperioden

Tonåringar i den tidiga tonårsperioden förstår vidden av det som hänt och vad det innebär. Detta är också en svår period att möta döden i. Tonåringarna går igenom en period av stora förändringar och omvälvningar både i det inre och yttre. De psykologiska försvararen är i gungning. Det finns här ibland ingen plats för sorg, därför stänger tonåringar ibland in sin sorg. De kan bli inåtvända, grubblande och deprimerande (Gyllenswärd, 1997).

2.3.3 Barns sorg och lek

Barns sätt att leka kan säga mycket om hur barn tänker och känner. Genom att bemöta ett barns val av leksaker med respekt lyssnar man till barnet. Attityden till leken har under 1900-talet blivit alltmer positiv. Leken anses nu allmänt vara av stor betydelse för barns personlighetsutveckling, därmed har även leksakerna fått en större betydelse. Birgitta Almqvist (1991) skriver i sin bok *Barn och leksaker* om vad forskningen kommit fram till om leksakers betydelser för barns lek och utveckling. Pedagoger, psykologer och sociologer har under senare delen av 1900-talet börjat på allvar studera leksakernas betydelse för barns utveckling.

När barn leker tränar de sig samtidigt i att tolka och förstå verkligheten. De tränar sociala färdigheter, de tränar roller och karikerar gärna, de kanaliserar sina tankar och känslor, de söker sin egen plats i ett socialt sammanhang och de tränar sin kognition. Så snart de fått tillräckligt fotfäste i verkligheten gör de spännande utflykter i fantasin till världar som vi vuxna inte längre kan se. Forskningen har visat att leksakernas roll i barns lek har stor betydelse. De fungerar som redskap med vilka barnen kan konkretisera och synliggöra det symboliska (Almqvist, 1991, sid. 144).

Det har länge funnits en uppfattning om att barn skall skonas från den påfrestning som det innebär att tala om sorg och obehagliga saker. Detta har hindrat många vuxna från att tala med barnen om döden. Det är ett missriktat sätt att hjälpa barnen. Barnen behöver vara hos dem de tycker om och genomleva det hela tillsammans med dem. Barn blir inte hjälpta av teoretiska förklaringar om vad som har hänt, de behöver själva få se och vara med. Det som är konkret kan de själva förstå och förhålla sig till. En del barn blir hjälpta av att teckna. Man ser ofta

barn som leker av sig sorgen. Leker begravning och olika situationer på sjukhuset. Detta upprepas och hjälper barnen att komma tillrätta med det som hänt (Ekvik, 1993). Även Lars Björklund och Bernt Eriksson (2000) betonar att leken är barnets viktigaste sätt att hantera livets svåra och mörka sidor. Det är genom leken som barnen bearbetar, förstår och lär sig leva med det svåra. De ger en rad olika exempel på hur man med lek kan bearbeta sorg, till exempel genom berättelser, lekar, sagor, symboler, riter, ritualer, ceremonier, teckningar, sång, musik, dikter, teater med mera.

”Konsten är inte att ta över, utan låta barnet hitta sin egen väg ut ur smärtan (Björklund, Eriksson, 2000 sid. 51)”.

I Vygotskijs utvecklingspsykologiska teori framställs olika kritiska perioder eller känslomässiga och sociala utvecklingskriser, övergångsperioder som innebär konflikt med omvärlden. Dessa perioder är födelsen, ettårskrisen, treårskrisen, sjuårskrisen och trettonårskrisen. Han menar att barn som inte uppvisar krissyntom kan försenas i sin utveckling. Vygotskij säger att dessa krisperioder innehåller kreativa möjligheter som pedagoger måste uppmärksamma. Han belyser också lekens betydelse för barns utveckling där han bland annat säger att leken innebär att barnet kan frigöra sig från det närvarande och upptas av något som rör framtiden (Lillemyr, 2002).

2.3.4 Leken och flyktingbarnen

När ett barn flyr från sitt hemland drabbas det av många inre och yttre förändringar. Att som flyktingbarn tvingas fly från sitt hemland är en av de svåraste upplevelser man som människa kan genomgå. Föräldrarnas upplevelse av flykten och mötet med det nya landet påverkar barnet. Om barnets föräldrar mår bra i det nya landet kan även barnet må bra. Om barnet känner oro över föräldrarna kan det inte finna lycka eller ro själv. Den komplicerade inre och yttre världen hos ett flyktingbarn kan vara svår att förstå. Att arbeta med samt försöka förstå flyktingbarnet utan att ta hänsyn till barnets föräldrar och hela familjens situation är omöjligt. Att vara flykting innebär en total livsförändring och livskris (Kristal-Andersson, 1985).

Almqvist (1991) berättar i sin bok om en undersökning om hur förskolebarns lek påverkas av krig. Denna undersökning genomfördes av två forskare på Hawaii ett halvår efter bombningen av Pearl Harbor 1941. Man observerade ett dussintal olika förskolor där barnen var mellan tre

och sex år. Observationerna skedde under fri lek och man studerade även barnens teckningar. Krigens påverkan på barnen syntes på flera sätt. Barnen använde sig av krigssymboler i teckningar och målningar, men framförallt i deras lekar. De lekte det som de själva upplevt eller andra berättat om. Barnen har ett behov av att genom lek bearbeta sin verklighet. Trots att leken var realistisk fanns inga fientliga känslor eller önskan om att skada varandra.

Oro och aggressivitet hos barn är produkter av livsbetingelser, inte av leksaker. Leksaksvapen "gör" barn till krigshetsare lika lite som kemilådor "gör" dem till nobelpristagare i kemi, eller babydockor "gör" små flickor till kärleksfulla mödrar. Barn påverkas av och utvecklas genom normer och värderingar de möter i hem och familj. Barns lekar återspeglar deras uppfattningar om verkligheten. De leker krig av samma anledning som de leker familj, bondgård eller affär, nämligen att fenomenet ifråga existerar (Almqvist, 1991, sid. 84).

Enligt lärarna skiljde sig inte krigsleken nämnvärt från andra typer av grupplekar. Krigslekarna fungerade som en känslomässig avspänning och detta bidrog till att lindra ångest och rädsla. Lärarna ansåg inte att krigsleken hade någon oönskad effekt på vare sig den känslomässiga eller sociala utvecklingen hos barnen. Forskningen kring barn och krigsleksaker visar att pojkar är mer roade av att leka krig än flickor. En del forskare anser att pojkar till sin natur är mer aggressiva än flickor. Andra forskare anser att pojkarnas krigslekar är ett resultat av maskulina könsrollsförväntningar. Enligt forskningen har de deltagande flickorna inte reagerat med aggressivitet inför krigsleksaker. Därför är forskarna eniga om att leksakerna i sig inte orsakar aggressivt beteende (Almqvist, 1991).

2.4 Teorin om stöd och vägledning av barn i sorg och kris

Enligt Lpo 94 ska skolan ansvara för att uppmärksamma och hjälpa elever i behov av särskilt stöd samt stimulera, handleda och ge särskilt stöd till elever som har svårigheter. Omsorg om den enskildes välbefinnande och utveckling skall präglade verksamheten. Elever som drabbats av sorg och kris bör av lärare och skolledning betraktas som elever i behov av särskilt stöd. Vidare ska alla som arbetar på skolan samarbeta med elevernas vårdnadshavare.

Läraren skall:

- samverka med och fortlöpande informera föräldrarna om elevens

skolsituation, trivsel och kunskapsutveckling, och

- hålla sig informerad om den enskilda elevens personliga situation och därvid iaktta respekt för elevens integritet (Lpo 94, sid. 18).

2.4.1 Barns bearbetning av död och sorg

Vår ångest inför döden tar sig olika uttryck. Vi försöker förneka döden och vi har på någon nivå föreställning om att den inte gäller oss. Att i en skolklass samtala om döden och de existentiella frågorna handlar om att på den nivå det är möjligt tillföra barn/ungdomar en begynnande förståelse för att döden finns, trots det förnekande av den som vi deltar i (Andersson & Ingemarsson, 1994). Det finns ett stort behov hos barn av att minnas den som är borta och samtidigt bearbeta det som hänt (Dyregrov, 1998).

Ett barn kan kanske hantera förlusten av en förälder här och nu, men om han eller hon inte har någon att tala med om sorgen, det gäller även i skolan, kan det leda till omfattande personliga problem senare i livet. Att utarbeta en handlingsplan för skolans bemötande av barn i sorg kan göra svåra och kanske också katastrofala situationer lättare. På lite längre sikt kan detta bespara både barn och lärare många problem (Bøge, Dige, 2006). ”Att stötta ett barn i sorg innebär inte att du ska vara övermänniska, bara medmänniska (Bøge, Dige, 2006, sid. 108)”.

Erfarenheten visar att lärarens ängslan för att tränga sig på familjen utgör ett stort problem när ett barn har förlorat en familjemedlem. Som stödperson kanske man upplever att man överskrider gränsen för taktfull frågvishet när man pratar med dem som drabbats och med deras släktingar. De flesta föräldrar upplever emellertid detta som en lättnad, eftersom man med sina frågor ger dem möjlighet att berätta vad som hänt. Bara det faktum att någon på eget initiativ vänder sig till dem upplevs som en stor hjälp (Bøge, Dige, 2006). Andersson och Ingemarsson (1994) är inne på samma sak när de skriver om att omgivningen reagerar ofta på en familjs sorg, vid separation och död genom att vara hänsynsfulla och inte störa. Det gör den sörjande familjen ännu mer ensam. ”Delad glädje är dubbel glädje - delad sorg är mindre tung (Andersson & Ingemarsson, 1994, sid. 59)”.

Författarna Bøge och Dige (2006) skriver även om hur man bör följa upp dödsfall i skolsammanhang. De menar att det innebär att man medverkar till att synliggöra den

verklighet som barn lever i och försöker ge dem stöd genom att förhålla sig till dem på ett bra sätt. De viktigaste förutsättningarna för detta är att barnen blir bemötta med öppenhet och uppmärksamhet från de vuxna som har ansvar för dem och deras utveckling. Det är viktigt att ge barnen stöd redan från början istället för att vänta tills de får problem. Här spelar lärarna en viktig roll. Kübler-Ross (2004) poängterar att barn inte ofta tillåts att sörja. Ibland får de höra att de är lipsillar och att vuxna ber dem att sluta gråta. Barn som får höra dessa saker riskerar att få fruktansvärda problem med att hantera sorg som vuxna.

Återhållen sorg leder till lungproblem och astma. Man kan hejda en astmaattack genom att hjälpa patienten att börja gråta. Jag påstår inte att återhållen sorg i sig själv orsakar astma, men återhållna tårar förvärrar astma, lungproblem och mag-tarmproblem enormt (Kübler-Ross, 2004, sid. 65-66).

Ibland måste barnens saknad och smärta lindras. Behovet av att ha roligt finns även om man sörjer. Att vara tillsammans med sina kompisar, spela dataspel eller idrotta som exempel kan underlätta vid sorgearbetet. ”Att satsa på skolan kan vara ett sätt att få något vettigt gjort över huvud taget eller att hålla sorgen ifrån sig (Gyllenswärd, 1999, sid. 39).”

Enligt Dyregrov finns det flera faktorer som kan indikera behov av närmare uppföljning eller terapi under eller efter en kris:

- Barnet drar sig undan från vuxna och jämnåriga
- Barnets beteende visar en drastisk och bestående förändring
- Barnet utvecklar fobiska reaktioner
- Barnet talar om att skada sig själv eller ta sitt liv
- Barnet reagerar med starka självförelser
- Skolprestationerna försämras
- Efterreaktionerna är starka och ihållande
- Barnet uppvisar starka bortträngningsreaktioner över tid
- Barnet hallucinerar eller talar osammanhängande
- Barnet grubblar ständigt på det som skett (Dyregrov, 2002, sid. 216).

2.4.2 Ritualer

Den norske författaren Steinar Ekvik (1993) skriver om ritualer i sin bok *Skolan och elever i sorg*. Han menar att de ritualer vi använder oss av före, under och efter begravningen är till hjälp för fler än de närmaste. Ritualerna hjälper oss alla att kunna ge uttryck för vår egen sorg och vårt stöd, vår omtanke och uppmärksamhet. När man skär ner på ritualerna och traditionerna för att göra det enkelt och så lite upprivande som möjligt, fråntar man sig själv och barnen möjligheter att ge uttryck för det alla bär inom sig. Barnpsykologer uppmuntrar till att låta barnen delta vid olika ritualer. Bøge och Dige (2006) skriver i sin tur att det är viktigt att eleverna och barnen förbereds på det som skall ske när de ska delta i ritualer och ceremonier. På det viset kan man undvika att exempelvis intensiva känsloutbrott från de vuxnas sida skrämmer barnen och kanske ger upphov till starka och påträngande minnesbilder.

Bøge och Dige (2006) menar att ritualer kan medverka till att göra det överkliga verkligt samt hindra fantasier. Ritualer bidrar även till att stärka gemenskapen, markera övergången mellan liv och död och skapa struktur och ordning i kaos. Författarna skriver att det som inte kan formuleras i ord kan uttryckas genom ritualer. Dessutom lämnas utrymme för människans andliga eller religiösa aspekter.

2.4.3 Förmedling av attityder

Enligt Steinar Ekvik (1993) förmedlar det sorgearbete som utförs i skolan attityder till eleverna. Attityderna bidrar till att skapa mönster för hur eleverna senare i livet kommer att uppträda i samband med sorg. Går man förbi sorgen, tystnar ner känslouttryck och skyndar vidare utan att bearbeta smärtan, kan eleverna lätt ta med sig detta som en förebild i mötet med framtida livskriser. Ekvik menar att vi måste akta oss för att förstärka den förträngningsmekanism och bristande förmåga till öppenhet kring smärtsamma livserfarenheter som många människor hämmas av. Man förmedlar attityder till eleverna genom att:

- tala om sorg, visa respekt och medkänsla,
- stanna upp för att markera och delta,

- ge sig tid att dela elevernas smärta,
- vara öppen med sin egen sorg,
- visa respekt för känslor,
- låta handlingar och prioriteringar präglas av andras behov och livssituationer, inte bara styras av de egna behoven,
- bevara minnet av den döde genom att ta upp händelsen vid senare tillfällen när det faller sig naturligt (Ekvik, 1993 sid. 96).

3. Problemprecisering

Utifrån vårt syfte har vi valt att ha följande problemprecisering:

Vilken betydelse tillmäter lärare och ledningspersonal krisplanen i skolan?

4. Metod

Vi har valt att fördela metoddelen under tre olika rubriker. Dessa rubriker är: urval, datainsamling och dataanalys.

4.1 Urval

Vi har lagt vikten av vår undersökning på intervjuer. För att få med både ledningspersonal och lärare har vi valt att intervjua två biträdande rektorer, samt tre lärare från två olika grundskolor i Sverige. Vårt intervjuunderlag finns som Bilaga 1 sist i arbetet.

4.2 Datainsamling

Vi har valt att använda oss av semistrukturerade intervjuer (Denscombe, 2000), då vi tycker att den formen går mer på djupet medan en strukturerad intervju är mer övergripande. Vi har använt oss av en färdig lista med ämnen som ska behandlas och frågor som vi vill ha svar på som utgångspunkt. Däremot har vi varit flexibla när det gäller ämnenas ordningsföljd och låtit den intervjuade utveckla sina idéer och tala mer utförligt om det ämne eller tema vi valt att utgå ifrån. Svaren är öppna och betoningen ligger på den intervjuade som utvecklar sina synpunkter.

4.2.1 Kvalitativ forskning

Vi har främst använt oss av en öppen kvalitativ forskningsdesign. Kvalitativ forskning bygger ofta på idén att teorierna och metoderna kommer att framträda ur forskningens gång. Det slås alltså inte fast redan från början. Teorier kan utvecklas och prövas som en del av den pågående processen. Det urval som undersöks kommer att bero på den fortsatta utvecklingen, och forskaren kan därför varken veta hur många eller vilka människor eller händelser som kommer att ingå förrän mot slutet av undersökningen (Denscombe, 2000).

Forskarens identitet, värderingar och övertygelser spelar en roll i produktionen och analysen av kvalitativ data, och att forskaren därför bör se till att distansera sig från sina normala, vardagliga

övertygelser och vänta med att ta ställning till sociala frågor så länge forskningen pågår (Denscombe, 2000, sid. 244).

4.2.2 Etiska överväganden

Steinar Kvale (1996) skriver om etiska överväganden i sin bok *Interviews*. Vi har tagit hänsyn till flera faktorer under vårt arbete med intervjuerna. Med en förkunskap om de moraliska dilemman som vanligtvis uppstår i de olika intervjustadierna kan man lättare utforma intervjuunderlaget. Med goda kunskaper kan man även lära sig att se upp för kritiska och känsliga ämnen eller frågor som kan dyka upp under intervjuerna. För att förbereda intervjupersonerna har vi talat om vilka risker och fördelar som finns med att delta i undersökningen. Vi har även talat om vad undersökningen är avsedd för. De intervjuade har rätt att dra sig ur studien när de själva vill. Att en undersökning är konfidentiell innebär att privat information som kan identifiera subjekten ej får anges. Detta betyder att vi inte får lämna ut namn eller igenkännbara egenskaper hos de vi intervjuat i arbetet. Den etiska princip som råder innebär att risken att skada någon är så liten som möjligt.

The consequences of an interview study need to be addressed with respect to possible harm to the subjects as well as the expected benefits of participating in the study. This involves a researcher's responsibility to reflect on the possible consequences not only for the persons taking part in the study, but for the larger group they represent, as well (Kvale, 1996, sid. 116).

Moraliskt handlande under intervjun är mer än att besitta kunskap och att göra medvetna val. Betydande faktorer för en lyckad intervju handlar om forskarens/vår ärlighet, rättvisa, kunskap och erfarenhet, menar Kvale.

4.3 Dataanalys

Vår bearbetning av data har gått till på följande sätt. Vi har spelat in intervjuerna med hjälp av bandinspelare. Därefter har vi lyssnat av bandinspelningarna, samtidigt som vi skrivit ner det som haft relevans till vårt arbete. När vi sedan fått ner alla intervjuerna i pappersform har vi letat efter likheter, skillnader, grupperingar och mönster (Bell, 1995) samtidigt som vi letat efter det som varit viktig och intressant information. Våra tidigare erfarenheter och

förkunskaper har styrt de kritiska reflektioner vi gjort för att välja och sortera informationen från intervjuerna till de teman vi valt att redovisa resultaten under. Vi har delat in efter ledningspersonal och lärare när vi redovisar våra data. Sist i resultatdelen jämför och diskuterar vi de två olika grupperna.

4.3.1 Kritiska reflektioner

Vi valde i teoridelen att ta upp flyktingbarns sorg eftersom vi under utbildningen kommit i kontakt med mångkulturalitet och invandrarbarn. Vi trodde att denna form av kris och sorg skulle vara något som alla i dagens skola stött på vid något tillfälle. Som ni kommer att märka i resultat- samt diskussionsdelen så har vi inte behandlat detta ämne ytterligare helt enkelt på grund av att våra respondenter inte hade några erfarenheter kring flyktingbarn i kris eller sorg.

Intervjuerna vi har gjort har skett med personal från både förskola och grundskola. När det gäller ledningspersonalen så har detta inte förändrat någonting. Båda de biträdande rektorerna arbetar i ett rektorsområde med barn från förskoleålder upp till och med högstadieålder. När vi valde lärare för våra intervjuer ansåg vi att tre lärare ändå var för få till antalet för att kunna dra några slutsatser, därför tyckte vi inte att åldern på barnen de arbetade med var av så stor betydelse.

Vi har valt att dela upp respondenterna i två grupper. Den ena är ledningspersonal och den andra är lärare. Detta har vi gjort eftersom vi under dataanalysen märkte att svaren från intervjuerna skiljde sig märkbart mellan dessa två grupper. De båda biträdande rektorerna gav oss liknande svar, detsamma gäller för lärarna, alla tre svarade på liknande sätt. Vi drog slutsatsen att en jämförande diskussion mellan dessa två grupper skulle ge mest. Vi tror att resultatdelen kan kännas lite väl stram och onaturlig på grund av detta beslut.

Vi har endast intervjuat två biträdande rektorer samt tre lärare. Problemet med att endast intervjua detta fåtal är att vi inte kan dra några egentliga slutsatser eller göra några riktiga jämförelser. Vi kan med detta arbete endast ge exempel på vilken betydelse lärare och ledningspersonal tillmäter krisplanen i skolan.

5. Resultat

5.1 Ledningspersonalens uppfattningar om arbetet kring krisplaner

Den ledningspersonal vi valt att intervjua består av två biträdande rektorer från två olika skolor i Sverige. Vi har valt att kalla de två biträdande rektorerna för respondent X och Y.

5.1.1 Krisplanen

Respondent X

Det viktiga är inte hur den ser ut, utan hur man arbetar runt den. [...] Vi uppdaterade vår krisplan senast år 2002. Man borde egentligen uppdatera den varje år och gå igenom den varje år med all skolpersonal, men det har inte gjorts. Efter en utvärdering år 2004 ansåg personalen att den var så bra så man har inte uppdaterat den sedan dess.[...] Vi har inte några temadagar kring krisplanen, vi borde ha det men tiden räcker inte till då det finns så mycket annat som ska gås igenom och göras. Det är endast ett fåtal av oss i krisgruppen som fått utbildning i krishantering. Vi tar det när något inträffar. Det viktigaste är att det finns en bra organisation på skolan. Det är rektorn som ansvarar för uppdateringen av krisplanen. Den finns tillgänglig för alla på skolan hos rektor, men folk vet kanske inte om det. Nu när jag tänker efter så finns den inte tillgänglig på andra ställen, till exempel på First Class eller skolportalen. Efter vårt möte ska jag lägga in den offentligt på skolportalen. Detta har jag inte tänkt på tidigare.

Respondent Y

Vår krisplan revideras en gång om året. Det är krisgruppen som ordnar detta med mig som huvudansvarig. Senast vi reviderade vår krisplan var i maj 2006. All personal på skolorna och förskolorna i rektorsområdet har fått ett eget exemplar av krisplanen. Sedan ansvarar krisgruppens medlemmar samt stödpersoner för att det ska finnas minst ett exemplar på plats. [...] Vi har inga temadagar eller utbildningsdagar inlagda för att gå igenom krisplanen. Vi i krisgruppen har fått utbildning genom föreläsningar av kurator och psykolog. [...] Vi i krisgruppen träffas en gång per termin för utbildning och erfarenhetsutbyte.

Sammanfattande analys

Båda respondenterna säger att krisplanen uppdateras regelbundet, men skillnaden är stor i hur ofta man gör det. Respondent X uppdaterade sin senast år 2002, medan respondent Y uppdaterar sin årligen. Respondent X tillägger att man egentligen borde uppdatera den varje år det vill säga lika ofta som på skolan respondent Y arbetar på, men detta har inte gjorts

eftersom man varit nöjd med den befintliga. X säger att huvudansvaret för uppdaterandet ligger hos rektorn, medan Y menar att ansvaret ligger hos krisgruppen. Tillgängligheten av krisplanen skiljer sig på de båda skolorna. På ena skolan finns krisplanen endast tillgänglig hos rektorn, medan på den andra skolan har all personal fått ett eget exemplar. Ingen av skolorna har någon form av allmän fortbildning för personalen angående krisplanen. På skolorna utbildas endast det fåtal som ingår i krisgruppen.

5.1.2 Krisgruppen

Respondent X

Vår krisgrupp består av elevhälsoteamet, vilka är skolpsykologen, kuratorn och skolsköterskan. Även rektorsgruppen där rektorn och 3 biträdande rektorer, samt en präst från kommunens kyrka ingår i krisgruppen. Vi i krisgruppen har även "bollplank" och stöd från kommunen genom verksamheten *Visavi* vilket är en företagshälsovård i kommunen som hjälper och stöttar människor i kris. Jag tycker att hela kommunen är väldigt organiserad. [...] Rektorn, skolpsykologen, kuratorn och skolsköterskan har utbildning som gör dem till professionella krisutövare.

Respondent Y

De som ingår i krisgruppen är jag, som är biträdande rektor, områdesrektorn, de andra biträdande rektorerna, platscheferna, skolassistenten och skolsköterskan. Sen har vi så kallade stödpersoner från alla förskolor och skolor i området. Som stödpersoner räknas även skolkuratorn, skolpsykologen, socialsekreteraren, vaktmästaren, distriktssköterskan, kyrkoherden, en representant från Barn och ungdomsnämnden, polisen, räddningstjänsten samt socialförvaltningen. [...] Krispersonalen byts endast ut när någon slutar sin tjänst eller blir tvungen att gå ner i arbetstid på grund av till exempelvis sjukdom. Det är jag som huvudansvarig som ser till att en gammal medlem blir ersatt av en ny.

Sammanfattande analys

Båda skolorna har en organiserad krisgrupp. Personerna som är kopplade till krisgruppen är i stort sett samma på båda skolorna. Respondent X pratar även om kommunens delaktighet i arbetet med krishantering. Skolans krisgrupp får stöd från verksamheten *Visavi*, som erbjuder stöd till organisationer och deras medarbetare i svåra situationer. *Visavis* tjänster anlitas såväl inom den offentliga som inom den privata sektorn. Vi tycker det är viktigt att synliggöra att respondent Y under samtalet om krisgruppen vid ett flertal tillfällen tittade i krisplanen för att kunna delge oss korrekt information.

5.1.3 När en kris inträffar

Vi har valt att redovisa krishanteringsarbetet från två olika krissituationer, en händelse på respektive skola.

Respondent X

En natt hösten 2002 blev jag väckt av en flickas mamma som berättar att hennes dotter tagit livet av sig. Flickan som gick i nian hade fått tag på sin pappas jaktgevär och skjutit sig själv i huvudet. Flickan gick inte i min klass men hon umgicks mycket med mina tjejer. Detta var fruktansvärt och något som jag aldrig glömmer. [...] Det första jag gjorde var att ringa den dåvarande biträdande rektorn och rektorn på skolan. Tidigt morgonen efter kallades krisgruppen in. Vi kom överens om att respektive klasslärare skulle ringa föräldrarna och eleverna i sina respektive klasser. Sedan samlades hela skolan i aulan där vår präst och rektor talade om det som inträffat. [...] Efter mötet gick alla hem från skolan. Sedan satte sig alla vi lärare oss ner och pratade om vad vi skulle göra. Vi tog hjälp av Visavi. [...] Dagarna efter gick bygdens präst runt i alla klassrum på högstadiet och pratade och svarade på frågor från eleverna. [...] I tio dagar efter händelsen samlades föräldrar och barn till dem som var drabbade hemma hos olika elevhem för att umgås och samtala. Präster kom till hemmen. Man hade minnesstund för alla som ville komma. På begravningen var alla välkomna och vi lärare uppmanade eleverna att gå om de hade bra kontakt med flickan. Att gå på begravningen är ett bra sätt att bearbeta sorgen.

Vi jobbade dagligen mer eller mindre med att bearbeta vad som hänt fram till skolavslutningen i juni. Vi körde på med undervisningen som vanligt och pratade när det behövdes och så småningom blev det mindre gråt. Jag måste säga att det blev en otrolig sammanhållning mellan eleverna i åk 9. [...] En tid efter händelsen kom hennes föräldrar till skolan och berättade om det inträffade. [...] Jag minns att på balen så fanns ett foto på flickan uppsatt och alla var väldigt glada för att hon ändå fanns med bland dem. [...] Vi tystade inte ner händelsen utan man tog fram, informerade, satte punkt och gick vidare. [...] I skolan hade vi bearbetning bland annat med 10 möten i klassrummen efter händelsen där vi lärare pratade om existentiella frågor, relationer, kärlek, sorg och det eleverna ville prata om. Jag tycker det är väldigt viktigt att vara öppen som lärare, visa känslor men att man ändå inte tappar fokus. Man måste vara stark när man är med barnen, man får gråta men man måste behärska sig. [...] Grunden är en bra organisation, så att när det ringer är det bara att resa sig upp och gå och jobba.

Respondent Y

Jag har bara varit med om en händelse då krisgruppen och krisplanen varit inblandade. Det var vid en bussolycka med en av våra skolskjutsar. Bussen kördes av vaktmästaren och på bussen satt ett tjugotal barn i åldern sex till tolv år. Bussen fick möte av en mindre lastbil på en liten grusväg med dold sikt. Händelsen var inte så allvarlig men bussen hamnade i diket. Barnen och vaktmästaren klarade sig oskadda med endast lite blåmärken och skrapsår. [...] Vaktmästaren larmade räddningstjänst med mera

och sedan ringde han till skolan. Fem minuter efter att olyckan inträffat var jag redan igång med att samla krisgruppen. [...] Även om det inte blev några större fysiska skador tyckte jag och rektorn att det var säkrast att slå på full beredskap. [...] Barnen var små och olyckan kunde ställa till med mycket psykisk skada. [...] De barn som behövde plåstrades om på plats av ambulanspersonalen. Inget barn behövde uppsöka sjukhus utan alla föräldrar kontaktades och hämtade upp sina barn på olycksplatsen. [...] Eftersom vår skola ligger i ett mindre samhälle, där alla känner alla, var det inte några större problem med att få tag på en anhörig som kunde ta hand om barnen. [...] Framåt kvällen var vi i krisgruppen tillbaka på skolan och då tog vi beslutet att vi inte behövde samla hela skolan för information utan varje klass skulle ha en mindre information direkt morgonen efter. [...] Ett informationsblad skickades även med alla barn hem där föräldrarna kunde delges vad som inträffat. [...] Alla inblandade fick därefter träffa skolsköterska, skolpsykologen samt kuratorn för att samtala kring det inträffade. [...] Även om det var en mindre händelse är jag glad att allt flöt på så bra. Detta var ett utmärkt träningsstillfälle.

Sammanfattande analys

De två exempel som redovisats ovan skiljer sig åt. Det är stor skillnad mellan en elevs dödsfall och en bussolycka där de fysiska och psykiska skadorna är små. Vi bad respondenterna om att de skulle berätta om den allvarligaste krissituationen de varit med om på skolan. Detta visar att skolornas erfarenheter i krishantering ser olika ut. Respondent X poängterar att det är viktigt med en trygg organisation och att det är viktigt med mycket och rätt information. Respondent Y är nöjd med skolans insats kring bussolyckan. Hon framhåller sin egen insats samt övriga inblandades och berättar att allt gick enligt krisplanen de arbetade efter.

5.1.4 Förberedelse

Respondent X

Vi förbereder inte barnen så mycket på att döden existerar. Inte mer än när man pratar om existentiella frågor då prästen, som kommer till skolan med jämna mellanrum, håller i lektioner med barnen. [...] Annars är det nog i så fall SO-lärarna som pratar med barnen om existentiella frågor.

Respondent Y

Vad jag vet så talar inte personalen på vår skola med barnen om döden och sorg. Jag tror att dessa områden behandlas mest när det inträffar något och först då barnen behöver det. [...] Jag vet att en förskollärare brukar prata med barnen om döden vid "alla hellgona" varje år men det är inget vi har schemalagt utan detta sker helt på hennes eget initiativ.

Sammanfattande analys

Ingen av skolorna har någon plan som säger att man ska tala med barnen om sorg och död. Detta sker sällan och om det väl sker så är det på lärarens eget initiativ. Ingen av respondenterna vet med säkerhet hur de olika lärarna arbetar med förberedelser kring död och sorg.

5.2 Lärares uppfattningar om arbetet kring krisplaner

Vi har intervjuat tre olika lärare från två olika skolor. Nedan följer dessa tre lärares tankar, erfarenheter och kunskaper kring arbetet med krisplaner och barn i sorg. Vi har valt att kalla de tre lärarna för respondent A, B och C.

5.2.1 Krisplaner

Respondent A

Jag har inte sett någon krisplan på skolan, men jag antar att vi har någon. Jag har inte sett en enda krisplan sedan jag började jobba för sju år sedan och jag har jobbat på två olika skolor i samma kommun. När jag fick reda på att du skulle intervju mig om krishantering tog jag tillfället i akt att prata med några av mina kollegor i personalrummet. Ingen av de tre jag pratade med hade sett någon krisplan för vår skola, men de är medvetna om att den finns men de vet inte var. [...] Jag har faktiskt gått in på skolportalen och First Class för att se om den fanns där, men jag kunde inte hitta någonting. Sedan du berättat om er undersökning har jag funderat en hel del på krisplanen och har blivit mer medveten om att jag borde känna till den och jag ska fråga rektorn om var den finns när vi är färdiga med intervjun. [...] Som du säkert förstår har vi inte haft några temadagar eller studiedagar kring krisplanen.

Respondent B

Alla på skolan har fått ett eget exemplar av krisplanen. Jag har min hemma. [...] Jag tittade igenom den snabbt igår inför intervjun. [...] Jag tycker att alla borde få tid avsatt för att gå igenom den med arbetslaget. Vi fick våra utdelade i facken och sedan var det inte mer prat om det. Jag tror inte att alla ens har läst igenom den. Vi har väl haft tur att ingen kris har inträffat här och man hoppas ju att rektorn och de som sitter med i krisgruppen ska veta hur saker ska hanteras om något händer.

Respondent C

Jag fick en egen krisplan förra veckan. [...] Jag började arbeta här på skolan i höstas och jag var tvungen att fråga efter krisplanen för att få en. Det är väl lätt hänt att man missar en sån sak. [...] Så

man kan ju säga att det var tur att ni skulle göra intervjuerna annars hade jag inte efterlyst min och då hade jag ju blivit utan.

Sammanfattande analys

En av de intervjuade lärarna vet inte med säkerhet om det finns någon krisplan på skolan där hon arbetar, två av dem har egna exemplar av krisplanen. Trots att två lärare har god tillgång till krisplanen har de knappt läst igenom dem. Ingen av lärarna har någon gång använt sig av en krisplan och de har inte deltagit vid någon form av temadagar eller studiedagar kring krisplan och krishantering. Detta är helt lämnat åt krisgruppen. Allt ansvar är lagt på krisgruppen och lärarna är bristfälligt insatta i krisplanen.

5.2.2 Krisgruppen

Respondent A

”Krisgrupp? Nej, ingen information om det. Jag har faktiskt ingen aning om vilka som ingår i krisgruppen eller om vi ens har någon.”

Respondent B

Jag visste inte vem som ingick i krisgruppen tills nyligen. Ett av barnen på förskolan miste en nära anhörig. Min kollega visste inte vad hon skulle göra, så hon ringde till den biträdande rektorn. Då fick hon reda på att hon själv ingick i krisgruppen, vilket hon inte hade någon aning om. [...] Denna händelse gjorde mig både orolig och lite nyfiken så jag kollade snabbt igenom vilka som ingick. Jag tror att det var rektorn och skolsköterskan. Min arbetskamrat var också med, sen en del andra i personalen vars namn jag kände igen.

Respondent C

Nu vet jag att det finns en krisgrupp efter att ha läst mig till det. [...] Jag kommer ihåg att den biträdande rektorn är ansvarig och att bland andra rektorn, skolpsykologen och skolsköterskan ingår. Jag såg även att min arbetskamrat från en annan avdelnings namn stod med.

Sammanfattande analys

Det finns en krisgrupp på båda skolorna men ingen av lärarna vet vilka som ingår i den. En av dessa tre lärare säger: ”krisgrupp? Nej, ingen information om det.” De andra två har goda gissningar men kan inte med säkerhet säga vilka som ingår. Detta tyder på bristande information från ledningen och bristande intresse från lärarna.

5.2.3 Utbildning kring barn i sorg

Respondent A

Nej, jag har inte fått någon utbildning om barn i sorg genom verksamheten. Jag minns att vi berörde det lite i utbildningen, men jag har ingen djupare kunskap om det. [...] Självklart är det bra att ha kunskaper, men jag tror att man ändå aldrig kan vara tillräckligt förberedd.

Respondent B

Jag valde att under min förskollärautbildning skriva en 5-poängsuppsats om barn i sorg. Jag och min familj hade drabbats mycket av sorg och jag kände att jag ville ha mer kunskap om det i min kommande yrkesroll. [...] Jag tycker att utbildningen innehöll för lite angående barn i sorg.

Respondent C

Jag är ganska så nyutexaminerad lärare och jag tycker att utbildningen innehöll för lite om barn i sorg. [...] Jag kommer ihåg att ett temaarbete vi skulle göra handlade om sorg men då tog vi bara upp skönlitterära barnböcker.

Sammanfattande analys

Ingen av lärarna har fått någon utbildning om barn i sorg genom verksamheten. Två lärare säger att de berört ämnet under lärarutbildningen, men de har inte några djupare kunskaper. En lärare har på eget initiativ skrivit en 5-poängs uppsats om barn i sorg. Detta val gjorde hon med anledningen att hon själv drabbats av mycket sorg i sitt privatliv. Respondenterna B och C är överens om att lärarutbildningen innehöll för lite angående barn i sorg.

5.2.4 Förberedelse

Respondent A

Jag vet inte om jag kan säga att jag förberett barn inför sorg och död. Vi pratade om döden när Tsunamin var och vid händelsen den 11:e september. [...] Det har varit när man pratar om händelsen i sig. Jag har inte medvetet kommit in på döden och sorg, utan det är när något händer. [...] Jag har inte använt mig av några barnböcker för att prata om sorg och döden, det borde man kanske göra.

Respondent B

I mitt arbetslag har vi bestämt att inte ta upp ämnet död och sorg förrän något speciellt inträffar. [...]

Jag har en pojke på min avdelning som plötsligt en dag började fråga om olika saker var farliga. Så fort någon sa att något var farligt till exempel: Du får inte äta lera, det är farligt! Så undrade han om man kunde dö av det. [...] Jag frågade föräldrarna ifall något hade hänt och då svarade de att pojkens mamma skulle genomgå en operation och då hade de börjat tala med pojken om faror och döden. [...] Jag tycker att man borde ha varnat förskolan så att vi hade kunnat vara förberedda på pojkens frågor. Risken att mamman skulle dö var kanske minimal men pojkens oro var trots det jättestor.

Respondent C

Sen jag började i höstas har jag bara pratat med några barn om döden vid ett tillfälle. Det var när en flickas kanin hade dött. [...] Några andra barn började självmant berätta om djur de haft som också hade dött. De pratade om det som det naturligaste i världen. [...] De ställde inga frågor utan i nästa stund började de tala om något nytt tv-program de hade sett.

Sammanfattande analys

Respondenterna följer inte något styrdokument eller uppmaning från skolans håll gällande arbetet kring död och sorg. Inte heller har lärarna på eget initiativ valt att förbereda barnen på att död och sorg kan inträffa. Två av lärarna har däremot tagit tillvara på tillfällen där barnen själva har tagit upp ämnena genom att ställa frågor. De är lyhörda för barnens signaler och samtalar med barnen först efter det att barnens behov av att prata och bearbeta skapats. Ett exempel på detta var när en pojke började fråga om farliga saker gjorde att man dog, som till exempel att äta lera. Det visade sig sedan att mamman pratat med honom om döden eftersom hon skulle genomgå en operation. Den tredje läraren har endast berört död och sorg när hon pratat med barnen om stora händelser som 11-september och tsunamin.

5.2.5 Övriga råd och synpunkter

Respondent A

Jag har aldrig under min tid som lärare mött ett barn i en krissituation. [...] Jag tror inte att man kan vara tillräckligt förberedd när något inträffar, utan man får göra det bästa möjliga av situationen när den kommer.

Respondent B

Tror det är viktigt, vilken sorg det än handlar om att hitta bästa sätt att hjälpa för just den personen i den aktuella situationen. Man kan inte följa en speciell mall eftersom jag inte tror att det finns någon som passar alla.

Respondent C

”Bara man är engagerad och visar medkänsla tror jag att man kan göra mycket.”

Sammanfattande analys

Två av lärarna kunde ge oss blivande pedagoger råd om hur vi ska handla i en krissituation. De menar att vi måste vara lyhörda för barnens signaler samt vara engagerade och visa medkänsla. Alla tre lärare var överens om att man aldrig kan vara tillräckligt förberedd, utan man får göra det bästa möjliga av den aktuella situationen.

5.3 Sammanfattning av resultat

Tillgängligheten av krisplanen skiljer sig åt på de båda skolorna. På den ena skolan har alla i personalen ett eget exemplar av krisplanen, något både ledningspersonal samt lärare är medvetna om. På den andra skolan finns krisplanen endast tillgänglig hos rektorn, på denna skola vet inte personalen med säkerhet om det överhuvudtaget finns någon krisplan. Vi kan genom intervjuerna se en stor skillnad i hur lärare och ledningspersonal tillmäter krisplanen i skolan. Ledningspersonalen ger intryck av att arbetet kring krisplanen fungerar bra medan lärarna verkar vara dåligt pålästa och insatta i detta arbete. Ledningspersonalen går runt i tron om att all personal på skolan är väl förberedd på en krissituation. Ingen av skolorna har någon form av allmän fortbildning för personalen angående krisplanen. På skolorna utbildas endast det fåtal som ingår i krisgruppen. Lärarna har knappt läst igenom krisplanen.

Båda skolorna har en organiserad krisgrupp. De personer som ingår i krisgruppen är i stort sett samma på båda skolorna. Ledningspersonalen vet vilka som ingår i skolans krisgrupp men ingen av lärarna kan med säkerhet vilka de är.

Ledningspersonalen anser att skolornas krisplaner har fungerat bra vid de tillfällen de använts. Det visade sig att de lärare vi intervjuade aldrig hade varit med om en sådan situation därför kan vi inte heller delge lärares åsikter om arbetet med krisplaner.

Skolorna har inte någon plan som säger att man ska tala med barnen om sorg och död. Detta sker endast ibland på en del lärares egna initiativ. Ingen av våra lärarrespondenter har på eget initiativ valt att förbereda barnen på att död och sorg kan inträffa. Däremot har de tagit tillvara

på tillfällen där barnen själva har tagit upp ämnena genom att ställa frågor eller i samband med en större händelse.

Ingen av lärarna har fått någon utbildning om barn i sorg genom verksamheten. Två lärare säger att de berört ämnet under lärarutbildningen, men de har inte några djupare kunskaper. En lärare har på eget initiativ skrivit en 5-poängs uppsats om barn i sorg.

Två av lärarna kunde ge oss blivande pedagoger hjälp om hur vi ska handla i en krissituation. De menar att vi måste vara lyhörda för barnens signaler. Alla tre lärare är överens om att man aldrig kan vara tillräckligt förberedd utan att man får göra det bästa möjliga av den aktuella situationen.

6. Diskussion

Vid läsning av vår diskussion märks det att vi inte diskuterar all den teori vi tidigare presenterat i arbetet. Detta beror på att vi valt att lyfta fram en större del av ämnet barn i sorg. Vi anser att såväl vi som skribenter, samt alla som kommer i kontakt med krisplaner och krishantering bör ha denna del som kunskapsgrund. Vi väljer att istället lägga vårt fokus i diskussionen kring arbetet med krisplaner.

Skolverket (2000) betonar att det är viktigt att alla skolor har en krisplan. Vi anser att detta är en viktig fråga som måste diskuteras. Enligt oss borde det vara en självklarhet för alla skolor att ha en krisplan. Som vi tidigare nämnt är det inte frågan *om* någonting inträffar utan *när*. Därför är det viktigt att man som personal i skolan har den kunskap som behövs för att kunna hantera och vara förberedd inför en krissituation när den uppkommer. Dyregrov (2002) skriver om beredskapsplaner inför krishändelser och katastrofer. Han tar bland annat upp vikten av vem som har ansvar för åtgärder, hur informationen ska förmedlas och hur föräldrarna ska informeras. Precis som författaren anser vi att det är viktigt att man som personal på en skola vet vem som ansvarar för olika områden. Till exempel vem som ska kontaktas direkt vid inträffandet av en krissituation.

Skolverket (2000) belyser vidare att det är viktigt att det finns en krisledningsgrupp som organiserar arbetet. På de skolor våra respondenter arbetar framkommer det av vår undersökning att det finns en krisledningsgrupp på båda skolorna. Däremot skiljer sig kunskapen och vetskapen sig åt angående vilka som ingår i krisgruppen. Vi ser att det endast är en av tre lärare som har kunskap om vilka som ingår i krisgruppen, men denna lärare är inte helt säker. En av lärarna vet inte med säkerhet om skolan har en krisgrupp, eller ens en krisplan.

Vidare poängterar Skolverket (2000) även att lärare måste få utbildning i krishantering, samt veta hur de ska handla när ett barn befinner sig i kris eller sorg. Man menar att utbildning är viktigt samt att kunskap ger trygghet. Därför är det bra att utbilda både personal och elever i krishantering. Skolan kan till exempel ordna en studiedag för lärarna och en temadag för eleverna, där man talar om vad som händer i en krissituation och hur man kan reagera. Ingen av de lärare vi intervjuat har fått någon utbildning via verksamheten gällande barn i sorg. För

oss är inte detta ett tillfredsställande resultat. Som vi tidigare nämnt anser vi att det är en förutsättning att ha fått utbildning och kännedom om barn i sorg för att man ska kunna hantera en sådan situation när den väl inträffar. Det innebär bland annat att man ska känna till de olika faser Cullberg (1992) skriver om som ett barn kan uppleva vid kris och sorg.

Andersson och Ingemarsson (1994) diskuterar varför det är så viktigt med en krisorganisation i skolan. De menar att alla skolor drabbas någon gång, det är inte många som undkommer en sådan situation. Därför ska man inte heller vänta tills något händer innan man tar tag i det, utan vara väl förberedd när det inträffar. Vi har gjort klart för oss att det kommer att inträffa, förr eller senare. De menar vidare att skolan har ett ansvar att på bästa sätt hantera och bearbeta olika kriser i skolan, därför måste skolan förbereda sig inför mötet med svåra situationer genom att skaffa sig en krisorganisation och en krisplan. Vi kan genom vår undersökning se att personalen å ena sidan väntar tills det uppkommer en krissituation och tar då tag i den, å andra sidan har båda skolor en fungerande krisplan. Det är väldigt bra att skolorna har en bra och organiserad krisplan, men vi anser inte detta vara tillräckligt. Ska man kunna vara tillräckligt förberedd måste all personal ha kunskap och vetskap om hur krishantering och krisplanen fungerar, och vi ser att så inte är fallet. Här ingår också fortbildning och kompetensutveckling. Skolor måste ha återkommande informationsdagar kring krishantering så personalen vet hur de ska handla när de väl står i en krissituation. Vi anser inte att det räcker med endast en bra organisation, utan det måste finnas bra information också.

Vi vill även uppmärksamma kommunens ansvar vid krishantering. Kommunerna har en nyckelroll i samhällets krishantering. Det framkommer i vår undersökning att den ena skolan har ett bra samarbete med kommunen. Vid krishantering har skolan tagit hjälp och fått stöd av verksamheten *Visavi*. Alla skolor borde enligt oss få känna denna form av kompletterande stöd.

Vi kan se av vår undersökning att ingen av lärarna på eget initiativ har valt att förbereda barnen på att död och sorg kan inträffa. Genom att behandla ämnet död och sorg i skolan kan man enligt Ekvik (1993) förmedla attityder till eleverna. Attityderna bidrar till att skapa mönster för hur eleverna senare i livet kommer att uppträda i samband med död och sorg. Genom detta arbete kan eleverna lätt ta med sig dessa attityder som en förebild i mötet med framtida livskriser. Det har länge funnits en uppfattning om att barn skall skonas från den

påfrestning som det innebär att tala om sorg och obehagliga saker. Vi tycker tvärtom att det är viktigt att samtala med barnen om död och sorg innan en kris inträffar. Precis som Bøge och Dige (2006) samt Gyllenswärd (1999) skriver så ska inte barn ta på sig ansvaret för vuxnas sorg, de ska inte behöva känna att de behöver vara solidariska med sina föräldrar och åsamka dem ännu mer sorg i en svår situation. Detta är viktigt för oss vuxna att uppmärksamma. Även fast barnen inte visar någon sorg betyder inte det att de inte behöver någon hjälp med sorgen. En av våra respondenter berättade att en lärare på skolan använder sig av religiösa högtider för att knyta området död och sorg till undervisningen. Vi tycker att det är ett bra sätt att göra detta på. Vid Halloween och Alla helgons dag kan man samtala om de som har dött och varför man firar dessa högtider. Vill man utveckla exempelvis döden till ett tema kan man arbeta med skönlitterära barnböcker. Vi har själva läst och kan tipsa om boken *Min syster är en ängel*, som är skriven av Ulf Stark och som vänder sig till äldre barn. Boken *Adjö, herr Muffin* är skriven av Ulf Nilsson och vänder sig till yngre barn.

Vi anser att det är av stor vikt att ta tillvara på lekens betydelse för barns bearbetning av sorg. Almqvist (1991) menar att barns sätt att leka kan säga mycket om hur barn tänker och känner. Även Björklund och Eriksson (2000) betonar att leken är barnets viktigaste sätt att hantera livets svåra och mörka sidor. Ekvik (1993) säger att barn inte blir hjälpta av teoretiska förklaringar om vad som har hänt, de behöver själva få se och vara med. Det som är konkret kan de själva förstå och förhålla sig till. En del barn blir hjälpta av att teckna. Man ser ofta barn som leker av sig sorgen. Leker begravning och olika situationer på sjukhuset. Detta upprepas och hjälper barnen att komma tillrätta med det som hänt. Det är genom leken som barnen bearbetar, förstår och lär sig leva med det svåra. De ger en rad olika exempel på hur man med lek kan bearbeta sorg, till exempel genom berättelser, lekar, sagor, symboler, riter, ritualer, ceremonier, teckningar, sång, musik, dikter, teater med mera. Som pedagog bör man vara medveten om lekens betydelse.

Enligt Kübler-Ross (2003) kan man inte skydda barn från lidande och sorg. Även Björklund och Eriksson (2000) menar att man inte ska lämna barnen utanför dödens mysterium. Bøge och Dige (2006) skriver att man måste vara tydlig med begrepp och innebörd. Gemensamt för dessa författare är att alla anser att man ska vara öppen med det som hänt och inte dölja eller förfina sanningen, då detta endast skadar barnet. Vi tror på att man måste vara öppen och ärlig. Det kan skada barnet kortsiktigt, men långsiktigt skadas barnet desto mer om man döljer sanningen. Här vill vi passa på att ta upp de råd vi fick av respondenterna under våra

intervjuer. Som pedagog måste vi vara lyhörda för barnens signaler. Alla tre lärare var överrens om att man aldrig kan vara tillräckligt förberedd, utan man får göra det bästa möjliga av den aktuella situationen.

Det mest anmärkningsvärda med vår undersökning handlar direkt om vår problemprecisering. Vi kan genom intervjuerna se en stor skillnad i hur lärare och ledningspersonal tillmäter krisplanen i skolan. Ledningspersonalen ger intryck av att arbetet kring krisplanen fungerar bra medan lärarna verkar vara dåligt pålästa och insatta i detta arbete. Ledningspersonalen går runt i tron om att all personal på skolan är väl förberedd på en krissituation men vi kan inte hålla med om att det verkar vara hela sanningen. Som lärare kan vi hålla med våra lärarrespondenter när de ger intrycket av att vara oförberedda. Det som oroar oss mest är att dessa tre lärare inte verkar vara oroliga över sin bristande beredskap. Vi har säkerligen präglats av allt vi läst och lärt oss under arbetets gång. Inte kan det väl vara så att alla går runt och blundar för det faktum att en kris kan inträffa på deras arbetsplats i hopp om att den inte ska det? Varför är man beredd att ta risken att stå helt oförberedd den dag man står ensam med sin klass och ska förklara varför deras klasskamrat inte finns längre? Med detta arbete i bagaget vet vi med säkerhet att vi inte kommer att stå helt hjälplösa den dagen krisen är ett faktum. Efter att Du som läsare tagit del av vår undersökning, hoppas vi att även Du kommer att vara lite mer förberedd inför mötet med barn i sorg. För det är inte en fråga *om* det inträffar, utan *när*.

7. Referenser

Litteratur:

- Almqvist, B. (1991) *Barn och leksaker*. Lund: Studentlitteratur. ISBN: 91-44-30411-0
- Andersson, M. & Ingemarsson, K. (1994) *Kris och katastrof - en handbok för skolan*. Stockholm: Liber utbildning AB. ISBN: 91-634-0784-1
- Andersson, N. (1995) *Att möta små barns sorg. En bok för förskolan*. Stockholm: Rädda Barnen. ISBN: 918872624X
- Bell, J. (1995) *Introduktion till forskningsmetodik*. Lund: Studentlitteratur. ISBN: 91-44-37022-9
- Björklund, L. & Eriksson, B (2000) *Barnet i mötet med livets mörka sidor*. Stockholm: Verbum Förlag AB. ISBN: 9152627659
- Bøge, P. & Dige, J. (2006) *Möta barn i sorg: handlingsplan för skola och förskola*. Sveriges utbildningsradio AB. ISBN: 912506005
- Cullberg, J. (1992 3:e upplagan) *Kris och utveckling*. Stockholm: Bokförlaget Natur & Kultur. ISBN: 91-27-03461-5
- Denscombe, M. (2000) *Forskningshandboken - för småskaliga forskningsprojekt inom samhällsvetenskaperna*. Lund: Studentlitteratur. ISBN: 91-41-01280-2
- Dyregrov, A. (2002) *Katastrofpsykologi*. Lund: Studentlitteratur. ISBN: 91-44-02244-1
- Dyregrov, A. (1998) *Små barns sorg*. Stockholm: Rädda Barnen förlag. ISBN-10: 91-88726-61-4
- Edvardsson, G. (1985) *Barn i sorg, barn i kris*. Lund: Beta Grafiska. ISBN: 91-27-01425-8
- Ekvik, S. (1993) *Skolan och elever i sorg*. Lund: Studentlitteratur. ISBN: 91-44-37171-3
- Gyllenswärd, G. (1999) *Sorg finns*. Finland: Rädda barnen. ISBN: 91-88726-67-3
- Gyllenswärd, G. (1997) *Stöd för barn i sorg*. Stockholm: Rädda barnen. ISBN: 91-88726-94-0
- Kristal-Andersson, B. (1985) *Att förstå flyktingar, invandrare och deras barn*. Lund: Studentlitteratur AB. ISBN: 9144015925
- Kvale, S. (1996) *Interviews*. England: Sage Publications. ISBN: 080395820X
- Kübler-Ross, E. (2004) *Döden är livsviktig. Om livet, döden och livet efter döden*. Stockholm: Natur och kultur. ISBN: 91-27-09726-9

Lillemyr, O. F. (2002) *Lek – upplevelse – lärande i förskola och skola*. Stockholm: Liber AB. ISBN: 91-47-05074-8

Merriam, S. B. (1994) *Fallstudien som forskningsmetod*. Lund: Studentlitteratur. ISBN: 91-44-39071-8

Skolverket (1994) Lpo 94 - *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet*. Västerås: Skolverket och CE Fritzes AB.

Skolverket (2000) *Beredd på det ofattbara*. Stockholm: DB grafiska. ISBN: 91-89313-94-5

Skolverket (2006) *Skolornas krisberedskap och arbete med krishantering efter naturkatastrofen i Sydostasien*. Stockholm: Avdelningen för utbildningsinspektion.

Artiklar:

Safety Science, 39 (2001) sid. 83–92. www.elsevier.com/locate/ssci

Thrust for Educational Leadership; Nov/Dec97, Vol. 27 Issue 3, p7, 1/7p. ISSN: 1055-2243

Internetadresser:

www.krisberedskapsmyndigheten.se/templates/EntryPage_____7139.aspx 2007-01-28

www.regeringen.se/sb/d/6468/a/59935 2007-01-28

www.sorg.se/fakta_om_sorg/vad_ar_sorg.asp 2007-01-28

Övrig läst litteratur:

Dyregrov, A. (1990) *Barn i sorg*. Lund: Studentlitteratur. ISBN: 91-44-31181-8

Fahrman, M. (1996) *Barns känslomässiga utveckling*. Lund: Studentlitteratur. ISBN: 91-44-47651-5

Foster, S. (1990) *Barn, död och sorg*. Stockholm: Norstedts förlag AB. ISBN: 91-7085-002-X

Svenska Akademien (2006) *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag. ISBN: 9172274190

Svenska språknämnden (2002) *Svenska skrivregler*. Stockholm: Liber. ISBN: 47-04974-X

Skönlitteratur:

Nilsson, U. (2002) *Adjö, herr Muffin*. Stockholm: Bonnier Carlsen. ISBN: 9163822016

Stark, U. (2001) *Min syster är en ängel*. Stockholm: Alfabeta bokförlag AB. ISBN: 9150100327

Bilaga 1

Temor för intervjuer

Krisplan

- Utformning/användning

(När gjorde ni den?

Hur ofta uppdaterar ni er krisplan? Vem ansvarar för detta?

Finns krisplanen tillgänglig för all personal på skolan?

Har ni några temadagar/studiedagar för lärare där krisplanen tas igenom?

Har ni någon krisgrupp på skolan? Vilka ingår i den? Har personalen i gruppen utbildning på området? Byts personalen ut med jämna mellanrum?

Kan du berätta om olika situationer där ni har använt er av en kris – eller/och handlingsplan?

Hur har händelsen bearbetats på skolan? Tiden efter?

Hur fungerade skolans krisplan kring det inträffade? Vilket utrymme fanns/finns på skolan för att bearbeta sorg? Fanns det någon utvärdering/uppföljning angående hur det fungerade?)

- Erfarenheter kring sorg

(Har ni fått någon utbildning om barn i sorg genom verksamheten? Har det funnits med i din pedagog- eller lärarutbildning?)

- Förberedelse

(Förebereder ni barnen/eleverna på något sätt inför att döden finns? Har ni några temadagar kring döden?)

- Råd

(Kan du av din erfarenhet ge oss blivande pedagoger något råd om hur vi ska handla i en krissituation?)

- Flyktingbarn

Erfarenheter kring bearbetning av kriser och sorg.